

KUI POLEKS (OLNUD) KODU, POLEKS EKSIIILI

**Methis. Studia humaniora Estonica 2014, nr 13. Eksiilkirjanduse erinum-
ber. Koostajad Kadri Tüür, Marin
Laak. Toimetaja Kadri Tüür. Tartu
Ülikooli kultuuriteaduste ja kuns-
tide instituut, Eesti Kirjandusmuu-
seumi kultuurilooline arhiiv. 228 lk.**

2008. aastast ilmuva humanitaarakir- ja seekordne number, nagu koostajad Kadri Tüür ja Marin Laak saatesõna pealkirjaski rõhutavad, on „[e]ksiilkirjanduse pingeväljadest tekstide ja kontekstide kaudu”, kirjutajateks Tiina Ann Kirss, Maret Vaher, Krista Keedus, Maarja Vaino, Õne Kepp, Brita Melts, Maarja Hollo, Sirje Olesk, Marin Laak, Triinu Ojamaa, Kristel Karu-Kletter. Valdav osa käsitlustest seostub Karl Ristikivi loominguga, üks (Maarja Hollo) keskendub Bernard Kangro Tartu-romaanidele, lisaks Hollo kommentaar Bernard Kangro arhiivist leitud käsikirjale „Sõit Rooma”. Oleski ja Laagi artiklid avavad Välis-Eesti ja Kodu-Eesti keerulist suhestatust isikute ja põlvkondade raames, vaetakse keskuse ja perifeeria vahet. Viimaste aastate massilise väljarännuga (peamiselt Soome või siis pendelrändega Eesti ja Soome vahel) kõlab kokku Ojamaa ja Karu-Kletteri sotsioloogilisel uurimisel põhinev artikkel lääne diasporaa eestlaste enesekuvandist. Maailmakirjandusse sisse vaatav ja samas teoreetiline raa-

mistus erinumbrile on Tiina Ann Kirsilt („Kirjaniku maapagu: eksiili rõõmust ja vaevast”). Temalt pärineb ka saatesõna Edward Saidi esseele „Mõtisklusi pagulusest” (tõlkinud Maarja Pärtna, tõlke toimetanud Ene-Reet Soovik).

Kuna koostajate saatetekstis on juba annoteeritud iga artikli tuumsõnum, siis ei hakka siinkirjutaja seda ümber jutustama. Võetagu järgnevat kui ääremõtteid väidetule või järeldustele. Üldhinnangi olgu ette öeldud: tegemist on omamoodi ja vägagi tervitatavate, eesti kirjanduskultuurist huvitujatele mitmes kohas lausa ahaa-elamust tekitavate „Beiträge”-dega Piret Kruuspere toimetatud monumentaalsele teosele „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil” (2008). Methise erinumbrer osutab eksiili-problemaatika avatusele kahes suunas. Ühelt poolt on arutlused pagulaskirjanduse ja üksikute kirjanike koha üle eesti kirjandusväljal ikka veel piltlikult öeldes lõpetamata peatükk – uurimisväli on seega lai. Teiselt poolt on aga avatud võimalus ka uue, peamiselt majanduspaguluse ja mujal õnneotsimise tulemusena kujunevaks diasporaaks ning nõnda siis ka selle diasporaa eneseteadvustuseks ja -teostuseks. „Lõpetamata peatükile” viitab juba ainuüksi Laagi käsitluse sissejuhatus: „Kirjandushistoriograafia vaatepunktist on veel lahendamata küsimus, kas kodumaist ja pagulaskirjandust silmas pidades

peaksime rääkima ühest või siiski kahest eesti kirjandusest” (lk 149). Identsusfaktorite muutumisest eesti läändiasporaas väärrib tähelepanu varasema kultuurikesksuse rõhutamise asemel teadlikkus iseseisva Eesti riigi olemasolust (lk 193).

Motona erinumbrile on võetav sissehuhatavat artiklit lõpetav viide XII sajandist pärinevale prantsuse teoloogile Hugues de Saint-Victorile, millega lõpetab Edward Said oma „Mõtisklusi pagulusest” ning mille juurde jõuab Saidi essee saatesõna lõpus ka Kirss. Kristlikust seisukohast ei alustavat inimene oma maist teekonda kodust, vaid koduigatsusest kannustatud eksiilist, väidab Hugues. Kõik järgnev on tee koju. Kui terve maailm avaneb talle kui võõras maa, siis jõudvatki ta sihile (lk 8, 228). Nii „kodu” kui ka „koduigatsust” tuleb mõista Hugues’ kontekstis vaimse koduna (Jumala kojana) ning sellest tõusva igatsusena. „Võõra maa” kodustamist tuleb võtta kui misjonitööd. Selle kodustatud osad (*resp.* kogudused) on valgustatud usust Jumalasse ja Jumalariiki; viimane aga vastandub maisele kui võõrale (vrd Jeesuse vastust Pilaatuse küsimusele, mis ta on teinud, et ülempreestrid ta kohtumõistmiseks tema kätte andnud: „Minu riik ei ole sellest maailmast”, Jh 18,36).

Intriig sünnib sellest, kas koduigatsus antakse inimesele kaasa kogemuseelselt koos „heidetusega” (Hugues’ mõte sobib kokku Heideggeri *Geworfenheit*’iga – inimestena oleme algselt vaid visandid, mis ei ole meie valida, ja seetõttu ka inimliku olemasolemisses „heidatud”) või peab kodukogemus siiski eelnema reaalselt või vähemalt olema elamuslikult teadvustatud.

„Kodu–eksiil” on binaarne opositsioon, nagu seda on elu ja surm, mida püütakse ületada nii ühelt kui teiselt poolt, võrreldes elu unenäoga ja surma taassünniga. Kirjeldades Karl Ristikivi „eksistentsiaalseid maastikke”, osutab Örne Kepp kirjaniku murdekohale loo-

mingus, mis olevat ärkamine unenäku, kus ei juhtuvat midagi. „Lähtumine kogemust ületavast transtsendentsusest” on Ristikivi 1940.–1950. aastate loomingu olemus ja meetod, väidab Kepp ja toob eepika toetuseks Ristikivi „Inimese teekonna” avaluuletuse, mis lõpeb sõnadega: „Olemine – mitteolemine, / üks neist on uni / ja teine ei ole sedagi” (lk 86).

Edward Said „lahendab” selle binaarse opositsiooni kontrapunktilise teadlikkuse kaudu: kui enamik inimesi on valdavalt teadlikud ühest taustast, ühest kodust, siis pagulased on teadlikud vähemalt kahest ja neid iseloomustab „pilgupaljusus” (lk 221–222). Saidi konstruktsiooni ei mahu võimalus, et selles ühesainsaski kodus võidakse tunda end justkui eksiilis olevana (näiteks sisepagulus Eestis, milles pikki aastaid oli Uku Masing, osalt ka Betti Alver). Enamgi, ka paguluses endas võib tekkida ääremaastumine ja üksildumine. „1980. aastate lõpuks olid vanema põlve pagulaskirjanikud surnud, teised vanad ja väsinud ning – mis peaasi – väliseesti lugejate huvi kirjanduse vastu oli oluliselt langenud,” väidab Sirje Olesk (lk 135). (Paralleel tänase Eestiga surub end tahtmatult peale: huvi kirjanduse vastu võrreldes 1960.–1980. aastatega on oluliselt langenud.¹)

Olesk tsiteerib Välis-Eesti kirjandusvälja kontekstis Valev Uibopuu kirja Enn Vallakule, milles kirjanik kurdab, et proosaraamatu keskmine tiraaž on 1000 ringis (lk 140). Kas tänases eesti kirjanduses, kus algupäraste romaanide trükiarv kõigub samuti 800–1000 eksemplari ümber, luulekogude tiraaž on aga langenud alla 500, võib siis samuti olla tegu kirjanduse marginaliseerumisega, mis käivitus nii Välis- kui

¹ Vt P. V i h a l e m m (toim), Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, lk 84–85.

ka Kodu-Eesti kirjanduse suhtes juba 1990. aastate esimesel poolel (Olesk: „...kirjandus tervikuna marginaliseerus noores kapitalismis”, lk 144)? See on probleem neile nüüdseks taanduvatele lugejapõlvkondadele, kes olid harjunud lugema päeva- ja nädalalehtedest arutelusid kirjanduse üle, jälgima erinevas vormis kirjandussaateid raadios ja televisioonis. Uute suhtluskanalite (blogid, sotsiaalmeedia) lisandumisega ning kirjanduse enda performatiivsuse kasvuga (kirjandusfestivalid) on kaasnenum ühelt poolt teoste väline nähtavus, esilolek, teiselt poolt nišistumine. Tõenäoliselt tulebki Oleski väidet kirjanduse marginaliseerumisest võtta osalt killunemise sünonüümuna.

Nii nagu pagulaskirjanike vanem põlvkond tõrjus veel järelejäänud homogeense lugejakogukonna hoidmise nimel oma keskmest eemale nooremaid literaate, kes hakkasid 1960. aastatel suhtlema Kodu-Eesti kirjanike uue põlvkonnaga, nii käib tänasel kirjandusväljalgi võitlus koguduse pärast, mis paljuski sõltub meediakajastustest ning sellest, kus ja kuidas konstrueeritakse ilmuvate teoste suhtes kirjanduse mõiste. Kes ei pääse pildile, seda ootab eksil.

Eespool sai osutatud võimalusele, et kodueesti kirjanduseski võidi alates 1990. aastatest sattuda ääremaale. Ent kodueesti kirjanduse enda staatus nõukogude režiimi ajastul? Jah, raamatute tiraažid olid 1960.–1980. aastatel meeletud, kogu rahvuslikult meeletatud avalik elu keerleski kirjanduse sees ja ümber, ometi võib käsitada nõukogude eesti kirjandustki oma kodusele auditooriumile vaatamata omamoodi varikirjandusena. Tulin sellele mõttele Marin Laagi käsitlust „Kirjanduslikest kontaktidest läbi raudse eesriide” lugedes. Ta ütleb seal, et „[e]esti kirjanduse „kahte harusse kasvanud puu” käsitlemiseks „ühe eesti kirjandusena” on alust, kui arvesse võtta isiklikke kontakte ja mõjusid” ning kui silmas pidada, et mõlemad

osapooled hoidsid alles „kirjanduse rahvuslikku „juurt” ning selle arbujalikku „tüve”” (lk 167).

Nii „juur” kui ka „tüvi” olid nõukogude eesti kirjandusele implitsiitseks koduks. See, mis aga üldrahvalikuks sai, oli varjatus. Iseäranis selgelt paistab see silma Hando Runneli koduteemalises luules, mis on kirjutatud igatsuslikus võtmes. Viivi Luige „Seitsmes rahukevad” manifesteerib kaotatud kodu. Tekst ise on üles ehitatud binaarsuhtel: lapse vaatepunktist, mis ei tee vahet kodul ja kodutusel, ning täiskasvanu vaatepunktist, millelt jutustatakse, kuhu on Eesti jõudnud 1980. aastate alguseks (varjusolija vaatepunkt). Paul-Eerik Rummo, Kodu-Eesti enda varjus olev autor 1970.–1980. aastatel *par excellence*, kirjutas 1968–1972 tsükli „Saatja aadress” (ilmus täielikul kujul alles 1989). Selle tekst ei jäta kahtlust, et luulekiri on suunatud kodunt võõrsile ja võõrastele (vrd ka „40 kiri” 1980. aastal) ning saatja aadress lähtub kodunt („vähemalt kahel pool head ja kurja / [---] ikka sisekosmose sitke terekäe ulatuses või pigistuses”, „eraelurägastikes ja eestimaal”).

Paistab, et Ristikivi puhul pädeb see, mida Tiina Ann Kirss oma teoreetilises ülevaates erinevatele autoritele viidates reastab: pagulus tekib alles siis, kui „tagasitee kodupaika ja endisesse olukorda sulgub”; uue tegelikkusega harjumiseks võib olla vajalik „reflektiivne distants pagulusse minekust kui sündmusest” (lk 21) või hoopis „kosmopoliitne agenda” (lk 23). Ristikivil oli selleks Euroopa ajaloost ainet ammutavad ajaloofilosofilised teosed (mida, tõsi küll, ei saa täheldada teiste pagulaskirjanike puhul, kes ei võta vastu seesugust „kosmopoliitust”). See seletab ehk ka, miks Ristikivi suhtumine Kodu-Eesti kirjandusellu oli pigem vältiv kui kontakti otsiv. Ristikivi „Rooma päevikus”, mida Maarja Vaino nimetab tabavalt monoomiks (!), avaldiseks, milles kõik eelnev esitatakse korrutisena uues astmes, ja „Hinge-

de öös” religioosseid motiive jälgides peatub Vaino korraks „Rooma päeviku” lõppsõnal. Selles laseb Ristikivi Kasparil tunnistada (ei jää kahtlust Kasparis kui autori eestkõnelejas), et päevik ongi ainus, mis tõestab, et ta on elanud. Ja paar kuud enne surma kinnitab Ristikivi kasuvennale Richard Keerile saadetud kirjas kirjanduse olevat ta ainsa kodu: „Muud kui raamatud mul ju ei ole” (lk 69).

Siiski, nagu selgub Brita Meltsi subtiilsest ülevaatest, eksisteerib Ristikivil kirjanduse kui Euroopa-keskse kodu kõrval veel teinegi kodu, milleks on Vahemere-ruum. Mõnikord jõuab Ristikivi oma loominguga sinna enne pärale kui füüsiliselt (lk 97). Kuid selleski

ruumis jääb ta kodu-käijaks, teelolijaks, fiktsionaalse ruumi ülekandjaks tegelikkusesse ja tegeliku (geograafilise) ruumi suhestajaks metafüüsilisega. Iseäranis, nagu osutab Melts, ilmneb see Ristikivi Arkaadia-elamusega seoses. Siin vahelduvad kolm tasandit: idülliline Vahemere-Itaalia, metsik (algupärane, geograafiline), Ristikivi sõnul „traagiline” Arkaadia ning saarte-Arkaadia. Kõiki neid omakorda seob/läbib müütilise (helleenilise) algkodu, Arkaadia kujund. Seegi veenab, et binaarses opositsioonis „kodu–eksiil” on selle lähtekohaks siiski kodu-teadvus.

REIN VEIDEMANN